JOURNAL OF INTERNATIONAL SCIENTIFIC RESEARCH
Volume 4, Issue 9, October-November 2026 Online ISSN: 3030-3508
https://spaceknowladge.com

TIJORAT BANKLARINI SANATSIYA QILISH VA TUGATISHNING ZAMONAVIY MEXANIZMLARI

Muxammadiyev Kamoliddin G'ulimiddinovich
Samarqand iqtisodiyot va servis instituti, "Bank ishi" kafedrasi o'qituvchisi
Raxmatova Jasmina Jahongirovna
Samarqand iqtisodiyot va servis intituti Bank-moliya fakulteti BI-124 guruh talabasi
Ismatullayeva Bahor Asadulla qizi

ИНФОРМАЦИЯ О СТАТЬЕ

ИСТОРИЯ СТАТЬИ:
Received:06.11.2026
Revised: 07.11.2026
Accepted:08.11.2026

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА:
tijorat banklari, bank sanatsiyasi, banklarni tugatish, moliyaviy barqarorlik, bank inqirozi, bank aktivlari, bank majburiyatlari, omonatchilar manfaatlari, kreditorlar huquqlarini himoya qilish, tizimli moliyaviy xatarlar, bank nazorati, huquqiy-iqtisodiy mexanizmlar..

АННОТАЦИЯ:

Ushbu maqolada tijorat banklarini sanatsiya qilish va tugatishning zamonaviy mexanizmlari, ularning huquqiy-iqtisodiy asoslari hamda bank tizimi moliyaviy barqarorligini ta'minlashdagi ahamiyati tadqiq etiladi. Shuningdek, moliyaviy qiyinchiliklarga duch kelgan banklarni sog'lomlashtirish, bank aktivlari va majburiyatlarini boshqa moliya tashkilotlariga o'tkazish, vaqtinchalik bank tashkil etish hamda bank faoliyatini majburiy tugatish mexanizmlari tahlil qilinadi. O'zbekiston Respublikasida banklarni sanatsiya qilish va tugatish sohasidagi yangi huquqiy tartibotlar, omonatchilar va kreditorlar manfaatlarini himoya qilish, tizimli moliyaviy xatarlarni kamaytirish masalalariga alohida e'tibor qaratiladi. Tadqiqot natijasida tijorat banklarini sanatsiya qilish va tugatish jarayonlarining samaradorligini oshirishga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

KIRISH

Bank tizimi iqtisodiyotning moliyaviy qon aylanish tizimi hisoblanadi. Uning barqarorligi to'lov-hisob-kitoblarning uzluksizligi, aholi jamg'armalarining saqlanishi, real sektorning kreditlanishi va umuman makroiqtisodiy barqarorlikka bevosita ta'sir qiladi. Shu sababli bitta tijorat bankining to'lovga layoqatsiz bo'lib qolishi nafaqat uning mijozlari va kreditorlariga zarar yetkazadi, balki
ishonchning pasayishi tufayli boshqa banklarga ham yuqish xavfini keltirib chiqaradi. 2007–2009 yillardagi global moliyaviy inqiroz va 2023 yilda AQSh hamda Yevropada bir

nechta yirik banklarning (Silicon Valley Bank, Credit Suisse va boshqalar) tushkunlikka uchrashi bank inqirozlarini hal etishning an'anaviy usullari yetarli emasligini ko'rsatdi. Natijada xalqaro amaliyotda yondashuv o'zgardi: inqirozlarni davlat byudjeti hisobidan qutqarishdan voz kechib, banklarning o'z aktsionerlari va kreditorlari hisobidan sog'lomlashtirishga o'tish tamoyili shakllandi. Moliyaviy Barqarorlik Kengashining "Moliya institutlarini samarali hal etish rejimining asosiy xususiyatlari" (2011) hujjati, Yevropa Ittifoqining Banklarni qayta tiklash va hal etish bo'yicha direktivasi (BRRD, 2014) hamda boshqa mamlakatlarning tegishli qonunchiligi shu yondashuvga asoslanadi. Ularda aktivlar va majburiyatlarni boshqa tashkilotga o'tkazish, vaqtinchalik (*bridge*) bank tashkil etish, muammoli aktivlarni ajratish va tartibli tugatish kabi zamonaviy vositalar nazarda tutilgan. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda bank tizimini isloh qilish, davlat ulushini kamaytirish, banklar kapitallashuvini oshirish va bank nazoratini xalqaro standartlarga yaqinlashtirish bo'yicha izchil chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. Bank tizimi aktivlarining o'sishi, xususiy va xorijiy kapital ishtirokining kengayishi bilan birga banklar faoliyatidagi xatarlar ham murakkablashmoqda. Bu esa moliyaviy qiyinchiliklarga duch kelgan banklarni o'z vaqtida aniqlash, ularni sog'lomlashtirish yoki bozordan tartibli chiqarishning aniq huquqiy-institutsional mexanizmlarini takomillashtirishni dolzarb vazifaga aylantiradi. Omonatchilar va kreditorlar manfaatlarini himoya qilish hamda tizimli moliyaviy xatarlarni kamaytirish ayni shu mexanizmlarning samaradorligiga bog'liq. Banklarni sanatsiya qilish va tugatish masalalari xorijiy iqtisodchi va huquqshunos olimlarning, shuningdek, mahalliy tadqiqotchilarning ishlarida turli jihatlardan o'rganilgan. Biroq mavjud tadqiqotlarda asosan banklar bankrotligining umumiy-huquqiy jihatlari yoritilgan, xalqaro tajribadagi zamonaviy vositalarni (bridge-bank, bail-in, aktivlarni majburiy o'tkazish) milliy sharoitga moslashtirish, ularning iqtisodiy samaradorligini baholash va amaliy takliflar ishlab chiqish masalalari yetarlicha chuqur o'rganilmagan. Mazkur maqolaning dolzarbligi ham shu bilan belgilanadi.

Tadqiqotning maqsadi tijorat banklarini sanatsiya qilish va tugatishning zamonaviy mexanizmlarini huquqiy-iqtisodiy jihatdan tahlil qilish hamda O'zbekiston bank tizimida ularning samaradorligini oshirish bo'yicha taklif va tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat. Maqsadga erishish uchun quyidagi **vazifalar** belgilandi: bank sanatsiyasi va tugatishning nazariy asoslarini aniqlash; xalqaro tajribadagi asosiy mexanizmlarni (bail-in, bridge-bank, aktivlar va majburiyatlarni o'tkazish) solishtirma tahlil qilish; O'zbekiston qonunchiligi va amaliyotini baholash; omonatchilar va kreditorlar manfaatlarini himoya qilishdagi muammolarni aniqlash va ularni hal etish yo'llarini asoslash.

ADABIYOTLAR TAHLILI

ijorat banklarini sanatsiya qilish va tugatish muammosi bo'yicha adabiyotlarni shartli ravishda to'rt yo'nalishga ajratish mumkin: nazariy asoslar, xalqaro standartlar va me'yoriy

hujjatlar, zamonaviy mexanizmlarning iqtisodiy-huquqiy tadqiqi hamda milliy (mahalliy va MDH) adabiyotlar. Banklarning o'ziga xos zaifligi D. Daymond va F. Dibvigning 1983 yildagi klassik modelida asoslangan: omonatchilar ommaviy ravishda mablag'ni qaytarib olishga shoshilganda hatto to'lovga qodir bank ham tushkunlikka uchrashi mumkin. Bu qarash bank inqirozlariga davlat aralashuvini va omonatlarni sug'urtalash zaruratini ilmiy jihatdan izohlaydi. M. Dewatripont va J. Tirolning bank tartibga solinishi bo'yicha ishlari esa nazoratning o'z vaqtida va bosqichma-bosqich aralashuv tamoyiliga asoslanishi lozimligini ko'rsatadi. G. Stern va R. Feldmanning "Too Big to Fail" asarida yirik banklarni davlat hisobidan qutqarish axloqiy xavfni kuchaytirishi asoslab berilgan. Bu ishlar tahlilimizda sanatsiya mexanizmlarini baholashning nazariy asosi sifatida xizmat qiladi, biroq ular asosan umumiy iqtisodiy mantiqni yoritadi va aniq huquqiy tartiblarga kam to'xtaladi.

Xalqaro standartlar va me'yoriy hujjatlar. Bu guruhga Moliyaviy Barqarorlik Kengashining "Key Attributes of Effective Resolution Regimes for Financial Institutions" (2011, keyinchalik yangilangan) hujjati, Bazel qo'mitasining "Samarali bank nazorati bo'yicha asosiy tamoyillar", Xalqaro depozit sug'urtalovchilar assotsiatsiyasining (IADI) depozitlarni sug'urtalash tizimlari bo'yicha asosiy tamoyillari hamda Yevropa Ittifoqining 2014/59/EU sonli direktivasi (BRRD) va Yagona hal etish mexanizmi to'g'risidagi reglament kiradi. Mazkur hujjatlar hal etish organining vakolatlari, bail-in, bridge-bank, aktivlarni ajratish kabi vositalarning umumiy me'yorlarini belgilaydi. Ularning ustunligi tizimlilik va xalqaro e'tirof etilganligidadir. Cheklovi shundaki, bular tavsiyaviy yoki ma'lum bir hududga mo'ljallangan me'yorlar bo'lib, rivojlanayotgan bozorlarning o'ziga xos sharoitini hisobga olmaydi. Global
inqirozdan keyin bu mavzuda ko'plab ilmiy ishlar paydo bo'ldi. Bail-in konsepsiyasi E. Avgouleas va Ch. Goodhartning "Critical Reflections on Bank Bail-ins" maqolasida tanqidiy tahlil qilingan: mualliflar uning moliyaviy barqarorlikni ta'minlashdagi imkoniyatlari bilan birga, kreditorlar o'rtasida yuqish xavfini keltirib chiqarishi mumkinligini ham ta'kidlaydi. Yevropa Ittifoqidagi hal etish tizimi J. Gordon va W.-G. Ringening ishlarida baholangan, ularda tizimning samaradorligi bilan birga undagi institutsional va moliyalashtirish bo'yicha muammolar ochib berilgan. E. Hüpkes transchegaraviy banklarni hal etish masalalarini o'rgangan. Xalqaro Valyuta Jamg'armasi mutaxassislari, jumladan L. Laeven va F. Valencia tizimli bank inqirozlari ma'lumotlar bazasini yaratib, inqirozlarning fiskal xarajatlarini va turli yechimlarning samaradorligini taqqoslagan. Bu ishlar bizning mavzu uchun eng muhim, chunki ular aynan zamonaviy vositalarni solishtirib, ularning kuchli va zaif tomonlarini ko'rsatadi. Shu bilan birga, ularning aksariyati rivojlangan mamlakatlar tajribasiga asoslangan va O'zbekiston kabi bozorlarga bevosita qo'llash uchun moslashtirilmagan.

O'zbekistonda bu masalaga oid asosiy manba bu "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi,

“Markaziy bank to’g’risida”gi, “Bankrotlik to’g’risida”gi qonunlar, fuqarolarning bank omonatlarini kafolatlash tizimiga oid me’yorlar hamda Prezident farmon va qarorlari (jumladan, 2020–2025 yillarga mo’ljallangan bank tizimini isloh qilish strategiyasi) hisoblanadi. Mahalliy olim va tadqiqotchilar ishlarida bank tizimining barqarorligi, kapital adekvatligi, bank nazorati va xatarlarni boshqarish masalalari yoritilgan, banklar bankrotligi esa asosan umumiy bankrotlik huquqi doirasida ko’rib chiqilgan. Rossiyada 2000–2010 yillardagi tajriba, ya’ni kredit tashkilotlarining nobankrotligi to’g’risidagi qonunchilik, Depozitlarni sug’urtalash agentligining roli va bank sektorini konsolidatsiya qilish fondi orqali sanatsiya qilish amaliyoti MDH olimlari tomonidan keng o’rganilgan. Bu tajriba Markaziy Osiyo sharoitiga yaqinligi bilan qimmatli, ammo unda davlat resurslarining ustun roli, ya’ni *bail-out* modeli saqlanib qolgan. Ko’rib chiqilgan manbalar shuni ko’rsatadiki, birinchidan, nazariy va xalqaro adabiyotlarda sanatsiya va tugatishning zamonaviy vositalari yetarlicha asoslangan; ikkinchidan, ular asosan rivojlangan bozorlar tajribasiga tayanadi; uchinchidan, milliy adabiyotlarda bu vositalarni O’zbekiston sharoitiga moslashtirish, ularning samaradorligini baholash va omonatchilar hamda kreditorlar manfaatlari muvozanatini ta’minlash masalalari tizimli o’rganilmagan. Aynan shu bo’shliq mazkur tadqiqot yo’nalishini belgilaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Mazkur tadqiqotning metodologik asosini tizimli yondashuv tashkil etadi: tijorat banklarini sanatsiya qilish va tugatish alohida jarayon sifatida emas, balki bank nazorati, depozitlarni sug’urtalash, moliyaviy barqarorlikni ta’minlash va kreditorlar huquqlarini himoya qilish bilan o’zaro bog’liq yagona huquqiy-iqtisodiy mexanizm sifatida o’rganildi. Tadqiqot jarayonida quyidagi usullardan foydalanildi.

Nazariy tahlil va sintez usullari. Tijorat banklarining moliyaviy inqirozi, sanatsiya va tugatishga oid asosiy tushunchalar (bank sanatsiyasi, hal etish rejimi, bail-in, bridge-bank, muammoli aktivlarni ajratish) nazariy adabiyotlar asosida tahlil qilindi. Ilmiy qarashlar o’rganilib, ular umumlashtirildi va maqolaning nazariy asosi shakllantirildi. Bu usullar asosan maqolaning birinchi bo’limida, ya’ni tushunchalar, tamoyillar va nazariy yondashuvlarni yoritishda qo’llanildi.

Qiyosiy-huquqiy usul. Yevropa Ittifoqi (BRRD), AQSh, Rossiya Federatsiyasi va O’zbekiston Respublikasining banklarni sanatsiya qilish va tugatishga oid qonunchiligi hamda Moliyaviy Barqarorlik Kengashining xalqaro standartlari o’zaro solishtirildi. Solishtirish hal etish organining vakolatlari, qo’llaniladigan vositalar, kreditorlarni qondirish navbati, omonatchilarni himoya qilish tartibi va davlat mablag’ining ishtiroki mezonlari bo’yicha amalga oshirildi. Ushbu usul xalqaro tajribani o’rganishga bag’ishlangan ikkinchi bo’limda hamda O’zbekiston qonunchiligidagi bo’shliqlarni aniqlashda ishlatildi.

Me’yoriy-huquqiy hujjatlarni tahlil qilish usuli. O’zbekiston Respublikasining “Banklar va bank faoliyati to’g’risida”gi, “Markaziy bank to’g’risida”gi, “Bankrotlik to’g’risida”gi

qonunlari, depozitlarni kafolatlashga oid me'yorlar hamda Prezident va Markaziy bank hujjatlari mazmunan o'rganildi. Bu usul uchinchi bo'limda milliy huquqiy bazaning joriy holatini baholash uchun qo'llanildi.

Statistik va tahliliy usullar. Bank tizimining moliyaviy barqarorligini tavsiflash maqsadida Markaziy bank va Xalqaro Valyuta Jamg'armasi ma'lumotlari asosida kapital adekvatligi, muammoli kreditlar ulushi, likvidlik ko'rsatkichlari, aktivlar rentabelligi va davlat ulushi dinamikasi tahlil qilindi. Taqqoslash, guruhlash va
dinamik qatorlarni o'rganish usullaridan foydalanildi. Statistik tahlil asosan uchinchi bo'limda, O'zbekiston bank tizimining holatini baholashda, shuningdek, xalqaro inqirozlarning xarajatlarini taqqoslashda qo'llanildi.

Misollar usuli. Xalqaro amaliyotdagi aniq holatlar, jumladan 2008 yildan keyingi Yevropa va AQSh banklarini hal etish, Rossiyada kredit tashkilotlarini sanatsiya qilish tajribasi o'rganildi. Bu usul zamonaviy vositalarning amaliy samaradorligini ko'rsatish va ikkinchi hamda uchinchi bo'limlardagi xulosalarni asoslash uchun ishlatildi.

Mantiqiy va ekspert baholash usullari. Induksiya va deduksiya, abstraksiyalash va modellashtirish orqali umumiy xulosalar chiqarildi hamda O'zbekiston sharoitiga moslashtirilgan takliflar ishlab chiqildi. Bu usullar maqolaning yakuniy, ya'ni takliflar va tavsiyalar bo'limida, shuningdek, xulosada qo'llanildi.

TADQIQOT NATIJALARI

Moliyaviy qiyinchilik xavfi qanchalik ekanini baholash uchun bank tizimining hajmi, kapitali va davlat ulushi dinamikasi ko'rib chiqildi .

1- jadval. O'zbekiston bank tizimi asosiy ko'rsatkichlari dinamikasi (trln so'm)

Sana	Jami aktivla	Jami kapital	Kapital/aktivlar, %	Davlat banklari aktivlari ulushi, %
01.11.2022	538,6	77,5	14,4	85 dan yuqori*
01.11.2023	621,2	90,6	14,6	n/a
01.07.2024	711,1	105,1	14,8	66,8
01.09.2025	863,0	128,8	14,9	65

Sana
Jami aktivla
Jami kapital

Kapital/aktivlar, %	**Davlat banklari aktivlari ulushi, %**
01.11.2022	
538,6	
77,5	
14,4	
85 dan yuqori*	
01.11.2023	
621,2	
90,6	
14,6	
n/a	
01.07.2024	
711,1	
105,1	
14,8	
66,8	
01.09.2025	
863,0	
128,8	
14,9	
65	

**Davlat ulushi bo'yicha eng yuqori qiymat TDIU jurnalidagi maqoladan olingan va 2022–2023 yillardagi holatni aks ettiradi, aniq sanasi manbada keltirilmagan. "Kapital/aktivlar" ustuni muallif hisob-kitobi.*

Manbalar bo'yicha aktivlar 2022 yil noyabrdan 2023 yil noyabrgacha 538,6 trln so'mdan 621,2 trln so'mgacha, kapital esa 77,5 trln so'mdan 90,6 trln so'mgacha o'sgan. 2024 yil iyuliga kelib aktivlar 711,1 trln so'mga, kapital 105,1 trln so'mga yetgan, davlat banklarining aktivlari esa 475,2 trln so'mni tashkil etgan. 2025 yil 1 sentabrida kapital 128,8 trln so'mga (yillik o'sish 21%) yetgan, davlat banklarining aktivlardagi ulushi 65% bo'lga. Hisob-kitoblarimizga ko'ra, 2022 yil noyabr va 2025 yil sentabr oralig'ida aktivlar taxminan 60%, kapital esa taxminan 66% oshgan. Kapitalning aktivlarga nisbati 14,4% dan 14,9% gacha biroz yaxshilangan. Bu kapitallashuv aktivlar o'sishidan ozgina tezroq borganini bildiradi. Biroq davlat ulushi pasayganiga qaramay u hamon yuqori. Bir tadqiqotda davlat kapitali umumiy kapitalning 87 foizidan, aktivlari esa tizim aktivlarining 85 foizidan ortiq bo'lgani ko'rsatilgan. Demak, banklarni sanatsiya qilish xarajatlari amalda ko'p hollarda davlat zimmasiga tushishi xavfi

saqlanib qolmoqda. Bu fikr yangi qonundagi *bail-in* vositasining ahamiyatini asoslaydi.

2- jadval. Muammoli kreditlar (NPL) dinamikasi

Sana	NPL hajmi, trln so’m	Portfeldagi ulushi, %
2020–2021 (eng yuqori daraja)	n/a	5–6
01.10.2022	n/a	4,7
01.01.2024	16,6	n/a
01.01.2025	21,2	n/a
01.12.2025	20,5	3,5

Sana
NPL hajmi, trln so’m
Portfeldagi ulushi, %
2020–2021 (eng yuqori daraja)
n/a
5–6
01.10.2022
n/a
4,7
01.01.2024
16,6
n/a
01.01.2025
21,2
n/a
01.12.2025
20,5
3,5

Markaziy bank ma’lumotlariga ko’ra NPL ulushi pandemiya sababli 2020–2021 yillarda 5–6 foizga yetgan, 2022 yil 1 oktyabrida esa 4,7 foizgacha pasaygan. Mutlaq hajm esa o’sgan: 2024 yil 1 yanvarida NPL taxminan 16,6 trln so’mni tashkil etgan, 2025 yil 1 yanvarida 21,2 trln so’mga yetib, bir yilda 27,5% oshgan. 2025 yil 1 dekabrida NPL 20,545 trln so’m, ya’ni 595,309 trln so’mlik kredit portfelining 3,5 foizi bo’lgan; eng yuqori ulush Tadbirkorlikni rivojlantirish bankida (5,7%) va Mikrokreditbankda (4,8%) kuzatilgan. Dinamikadan ikkita xulosa chiqadi. Birinchidan, NPL ulushi pasaygan, ammo mutlaq hajmi o’sgan. Bu kredit portfeli tez kengayishi bilan izohlanadi va xatar to’planib borayotganini

ko’rsatadi. Ikkinchidan, muammo davlat banklarida to’plangan, ularning ayrimida NPL ulushi tizim o’rtachasidan yuqori. Umumiy ko’rsatkichlar barqaror ko’rinadi. 2025 yilda umumiy kapital adekvatligi 18,3%, birinchi darajali kapital adekvatligi 14,7%, likvidlikni qoplash koeffitsiyenti 208%, sof barqaror moliyalashtirish koeffitsiyenti 120%, NPL ulushi 3% bo’lgan. Biroq Xalqaro Valyuta Jamg’armasining 2025 yildagi baholashi (FSAP) boshqacha signal beradi: salbiy stress-test senariysida ko’p banklarning, ayniqsa davlat banklarining kapital adekvatligi talab qilingan minimumdan pastga tushib, sezilarli rekapitalizatsiya xarajatlarini keltirib chiqarishi mumkin. Demak, joriy barqarorlik ko’rsatkichlari yuqori bo’lsa ham, inqiroz stsenariysi uchun huquqiy mexanizmlar kerak.
2025 yilda bank tizimini hal etish va omonatchilarni himoya
qilish bo’yicha ikkita muhim qonun qabul qilindi. Eski va yangi tartib 3-jadvalda solishtirildi.

3- jadval. Omonatlarni himoya qilish va banklarni hal etish tartibining o’zgarishi

Mezon	Avvalgi tartib (2002 yilgi qonun)	Yangi tartib (2025)
Qamrov	Fuqarolar omonatlari	Jismoniy shaxslar va tadbirkorlik subyektlari omonatlari
Kafolat miqdori	Tekshirish kerak	Bir omonatchiga bitta bankda 200 mln so’m
Fondning vazifasi	Faqat kompensatsiya to’lash	Kompensatsiya to’lash va hal etishda ishtirok etish
Banklar ishtiroki	Tekshirish kerak	Barcha banklar uchun majburiy
Hal etish vositalari	Asosan tugatish tartibi	Aktiv va majburiyatlarni o’tkazish, vaqtinchalik bank, majburiyatlarni hisobdan chiqarish va konvertatsiya
Vakolatli organ	Markaziy bank (litsenziyani bekor qilish)	Markaziy bank (hal etish organi sifatida)

Mezon
Avvalgi tartib (2002 yilgi qonun)

Yangi tartib (2025)

Qamrov

Fuqarolar omonatlari

Jismoniy shaxslar va tadbirkorlik subyektlari omonatlari

Kafolat miqdori

Tekshirish kerak

Bir omonatchiga bitta bankda 200 mln so’m

Fondning vazifasi

Faqat kompensatsiya

to’lash

Kompensatsiya to’lash va hal etishda ishtirok etish

Banklar ishtiroki

Tekshirish kerak

Barcha banklar uchun majburiy

Hal etish vositalari

Asosan tugatish tartibi

Aktiv va majburiyatlarni o’tkazish, vaqtinchalik bank, majburiyatlarni hisobdan chiqarish va konvertatsiya

Vakolatli organ

Markaziy bank (litsenziyani bekor qilish)

Markaziy bank (hal etish organi sifatida)

Qonun hujjatlari bo’yicha: 2025 yil 18 fevralda “Banklardagi omonatlarni himoya qilish kafolatlari to’g’risida”gi qonun qabul qilindi, kafolatlangan summa
200 mln so’m etib belgilandi va qamrov tadbirkorlik subyektlariga ham kengaytirildi. Shuningdek, 2025 yil 23 iyunda “Banklarni hal etish va tugatish to’g’risida”gi qonun qabul qilindi, unda Markaziy bank vakolatli organ etib belgilandi, aktiv va majburiyatlarni o’tkazish, vaqtinchalik bank tashkil etish va majburiyatlarni hisobdan chiqarish va konvertatsiya qilish (*bail-in*) vositalari nazarda tutildi. Kafolat bo’yicha ma’lumotga ko’ra 200 mln so’mdan oshgan summa umumiy tugatish tartibida qaytariladi, to’lov boshlanish muddati esa bosqichma-bosqich 7 ish kunigacha qisqartiriladi. Xalqaro mutaxassislar fond vazifasining “to’lovchi kassa”dan hal etishda ham ishtirok etuvchi tizimga kengayganini qayd etgan. Yangi qonunning muhim mexanizmlaridan biri kreditorlar himoyasidir: agar hal etishdagi haqiqiy zarar tugatishda ko’riladigan taxminiy zarardan oshsa, aksiyadorlar va kreditorlar farqqa teng kompensatsiya olish huquqiga ega; hal etish maxsus fond hisobidan moliyalashtiriladi. Bu xalqaro amaliyotdagi “kreditor tugatishdagidan yomonroq ahvolga tushmasligi” tamoyiliga mos keladi.

4- jadval. Zamonaviy hal etish vositalari: mohiyati, afzalligi va xatari

Vosita	Mohiyati	Asosi	Asosiy	O’zbekiston

		y afzalligi	xatari	qonunida
Aktiv va majburiyatlarni o’tkazish	Sog’lom aktiv va omonatlarning boshqa bankka o’tkazilishi	Tezkor, mijozlar xizmatlari uzilmaydi	Xaridor topish qiyin, narxni baholash murakkab	Nazarda tutilgan
Vaqtinchalik (bridge) bank	Muhim funksiyalar vaqtincha yangi tuzilmaga o’tkaziladi	Vaqt yutiladi, xizmat davom etadi	Davlat moliyalashtirishi, vaqtincha mulk muammosi	Nazarda tutilgan
Bail-in	Majburiyatlar hisobdan chiqariladi yoki kapitalga aylantiriladi	Soliq to’lovchilar zarari kamayadi	Kreditorlar ishonchi pasayishi, yuqish xavfi	Nazarda tutilgan
Aktivlarni ajratish	Muammoli aktivlar alohida tuzilmaga ajratiladi	Bank balansi tozalanadi	Muammoli aktivlarni baholash qiyin	Tekshirish kerak
Majburiy tugatish	Litsenziya bekor qilinib, aktivlar sotiladi	Tizimdan chiqarishning aniq tartibi	Omonatchilar va kreditorlar zarari, uzoq jarayon	Mustahkamlangan

Vosita
Mohiyati
Asosiy afzalligi
Asosiy xatari
O’zbekiston qonunida
Aktiv va majburiyatlarni o’tkazish
Sog’lom aktiv va omonatlarning boshqa bankka

o’tkazilishi
Tezkor, mijozlar xizmatlari uzilmaydi
Xaridor topish qiyin, narxni baholash murakkab
Nazarda tutilgan

Vaqtinchalik (bridge) bank
Muhim funksiyalar vaqtincha yangi tuzilmaga o’tkaziladi
Vaqt yutiladi, xizmat davom etadi
Davlat moliyalashtirishi, vaqtincha mulk muammosi
Nazarda tutilgan

Bail-in
Majburiyatlar hisobdan chiqariladi yoki kapitalga aylantiriladi
Soliq to’lovchilar zarari kamayadi
Kreditorlar ishonchi pasayishi, yuqish xavfi
Nazarda tutilgan

Aktivlarni ajratish
Muammoli aktivlar alohida tuzilmaga ajratiladi
Bank balansi tozalanadi
Muammoli aktivlarni baholash qiyin
Tekshirish kerak

Majburiy tugatish
Litsenziya bekor qilinib, aktivlar sotiladi
Tizimdan chiqarishning aniq tartibi
Omonatchilar va kreditorlar zarari, uzoq jarayon
Mustahkamlangan

Bu qiyoslash ko’rsatadiki, vositalar bir-birini to’ldiradi. Aktivlarni o’tkazish eng tezkor, lekin bozorda xaridor bo’lishini talab qiladi. Bunday xaridorni topish davlat ulushi yuqori bo’lgan bozorda qiyinroq. Shu sababli vaqtinchalik bank va *bail-in* ahamiyati ortadi, ammo ularni qo’llash uchun aniq mezonlar va Markaziy bank bilan Omonatlarni kafolatlash agentligi o’rtasida vakolatlar taqsimoti zarur. Kompensatsiyalar bankar badallari hisobiga shakllanadigan Omonatlarni kafolatlash fondidan to’lanadi, hal etish fondi esa Markaziy bank va agentlikning qo’shma qarori bilan tuziladi. Tahlil quyidagi natijalarni berdi:

1. Bank tizimi aktivlari va kapitali o’sib, kapitallashuv biroz yaxshilangan, davlat ulushi esa 85% dan yuqori darajadan taxminan 65% gacha kamaygan, lekin hamon dominant.
2. NPL ulushi pasaygan, ammo mutlaq hajmi o’sgan va davlat banklarida to’plangan.
3. Xalqaro Valyuta Jamg’armasi stress-testi inqiroz stsenariysida

rekapitalizatsiya zarurati mumkinligini ko’rsatadi

4. 2025 yilgi qonunlar tizimni xalqaro standartlarga yaqinlashtirdi, lekin ularning amaliy samaradorligi hali sinalmagan.
5. Hal etish fondining hajmi, qo’llash mezonlari va banklar o’rtasidagi vakolatlar taqsimoti kabi masalalar takliflar bo’limida ko’rib chiqilishi kerak.

XULOSA

Tadqiqot natijalari tijorat banklarini sanatsiya qilish va tugatishning zamonaviy mexanizmlari bank tizimi barqarorligini ta’minlashning ajralmas qismi ekanini ko’rsatdi. Global moliyaviy inqirozdan keyin xalqaro amaliyot inqirozni davlat byudjeti hisobidan qutqarishdan (*bail-out*) voz kechib, banklarni ularning aksiyadorlari va kreditorlari hisobidan sog’lomlashtirishga (*bail-in*) o’tdi. Aktiv va majburiyatlarni boshqa tashkilotga o’tkazish, vaqtinchalik (*bridge*) bank tashkil etish va tartibli tugatish kabi vositalar bir-birini to’ldiradi va ularni birgalikda qo’llash eng samarali natija beradi. O’zbekiston bank tizimi tahlili quyidagi xulosalarga olib keldi:

Tizim o’sib bormoqda, lekin davlat ulushi yuqori. 2022–2025 yillarda bank aktivlari taxminan 60 foizga, kapital esa taxminan 66 foizga oshdi, kapitalning aktivlarga nisbati 14,4% dan 14,9% gacha yaxshilandi. Davlat banklarining aktivlardagi ulushi pasayib, 2025 yilda taxminan 65 foizni tashkil etdi, biroq u hamon dominant. Shu sababli sanatsiya xarajatlari davlat zimmasiga tushish xavfi saqlanib qolmoqda.

Muammoli kreditlar xatari to’planmoqda. NPL ulushi pandemiya davridagi 5–6 foizdan 2025 yil oxirida 3,5 foizgacha kamaydi, ammo uning mutlaq hajmi 2024 yil boshidagi 16,6 trln so’mdan 2025 yil oxirida 20,5 trln so’mgacha o’sdi. Bu muammo asosan ayrim davlat banklarida to’plangan.

Joriy ko’rsatkichlar yaxshi, lekin stress sharoitida zaiflik bor. 2025 yilda kapital adekvatligi 18,3%, likvidlik ko’rsatkichlari yuqori bo’lgan bo’lsa-da, Xalqaro Valyuta Jamg’armasining stress-testi salbiy senariyda ko’p banklarda, ayniqsa davlat banklarida, kapital talab qilingan minimumdan pastga tushishi va rekapitalizatsiya zarurati tug’ilishi mumkinligini ko’rsatdi.

Huquqiy baza xalqaro standartlarga yaqinlashdi. 2025 yilda qabul qilingan omonatlarni himoya qilish va banklarni hal etish hamda tugatish to’g’risidagi qonunlar kafolat qamrovini tadbirkorlik subyektlariga kengaytirdi, kafolat miqdorini 200 mln so’m etib belgiladi, Markaziy bankni hal etish organi etib tayinladi hamda aktiv va majburiyatlarni o’tkazish, vaqtinchalik bank va bail-in vositalarini joriy etdi. Kreditorlar uchun “tugatishdagidan yomonroq ahvolga tushmaslik” kafolati nazarda tutilgani manfaatlar muvozanatini ta’minlaydi.

Amaliy samaradorlik hali sinalmagan. Yangi vositalarni qo’llash mezonlari, hal etish fondining yetarli hajmi, Markaziy bank va Omonatlarni kafolatlash agentligi o’rtasida vakolatlar taqsimoti hamda xaridor topish imkoniyati amalda ko’rsatilishi kerak bo’lgan

masalalar bo'lib qolmoqda. Tadqiqot natijalariga ko'ra quyidagi yo'nalishlar bo'yicha takliflar ilgari suriladi:

· Hal etish rejalarini tizimli ahamiyatga ega banklar uchun oldindan tayyorlash va muntazam yangilab borish.

· Hal etish fondining hajmi va shakllanish manbalarini aniq belgilash, davlat mablag'idan foydalanishni qat'iy cheklash va oxirgi chora sifatida qoldirish.

· Majburiyatlarni hisobdan chiqarishga yaroqli instrumentlar zaxirasini (MREL kabi talablar) bosqichma-bosqich joriy etish.

· Muammoli aktivlarni baholash va ularni boshqarish tartibini takomillashtirish, NPL hisobotining shaffofligini oshirish.

· Erta aralashuv mezonlarini belgilab, nazorat choralarini o'z vaqtida qo'llash.

· Omonatchilar va kreditorlar uchun xabardorlik va tushuntirish ishlarini kuchaytirish, bank ishonchini saqlash.

Umuman, O'zbekistonda banklarni sanatsiya qilish va tugatishning zamonaviy huquqiy asoslari yaratildi. Endi asosiy vazifa ularni amaliyotda samarali ishga tushirish, davlat ulushini kamaytirish bilan birga bank tizimining inqirozlarga chidamliligini oshirishdir. Bu omonatchilar va kreditorlar manfaatlarini himoya qilish hamda tizimli moliyaviy xatarlarni kamaytirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining 2025 yil 18 fevraldagi ZRU-1031-son "Banklardagi omonatlarni himoya qilish kafolatlari to'g'risida"gi Qonuni. https://lex.uz
2. O'zbekiston Respublikasining 2025 yil 23 iyundagi "Banklarni hal etish va tugatish to'g'risida"gi Qonuni. https://lex.uz

3. O'zbekiston Respublikasining "Banklar va bank faoliyati to'g'risida"gi Qonuni (2019 yil, yangi tahrir). https://lex.uz
4. O'zbekiston Respublikasining "O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki to'g'risida"gi Qonuni (2019 yil, yangi tahrir). https://lex.uz
5. O'zbekiston Respublikasining "Bankrotlik to'g'risida"gi Qonuni (2018 yil, yangi tahrir). https://lex.uz
6. Basel Committee on Banking Supervision (2012). *Core Principles for Effective Banking Supervision*. Basel: BIS.
7. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Financial Stability Report H1 2022 (press-reliz). https://cbu.uz/en/financial-stability/press-releases/2484478/

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Annual report methodology (2025).

https://cbu.uz/upload/iblock/67e/n1rjf5ui41cae9rw7grrvsjhjyzaztk1/Annual-report-methodology.pdf

